

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA BİTLİS'TE SAĞLIK HAREKETLERİ

Abdülaziz KARDAŞ¹

Özet

Cumhuriyetten önce savaşların doğurduğu sonuçlar ve sosyo-ekonomik gelişmelerin etkileri bütün alanlarda olduğu gibi yeni devletin ilk yıllarında sağlık politikalarının da belirlenmesinde etkili olmuştur. Savaşlar nedeniyle doktor kadrosunun yetersiz hâle gelmesi, ilaç konusunda çekilen sıkıntılar ve salgın hastalıklar, halkın sağlığını tehdit etmekteydi. Bu nedenle Cumhuriyet döneminde sağlık meselesi millî bir dava olarak ele alınmış, doktorsuz kalan bölgelere doktor göndermek amacıyla Zorunlu Hizmet Kanunu çıkarılmış ve salgın hastalıklarla etkili bir şekilde mücadele edilmeye başlanmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında sağlık alanında yaşanan gelişmeler ve salgın hastalıklar taşıyıcı da etkilemişti. Bu dönemde taşrada sağlık alanında önemli gelişmelerin yaşandığı merkezlerden biri de Bitlis'ti. Bitlis'te bu dönemde sıtma, çiçek, trahom, tifüs, gibi salgın hastalıklar etkili olmuştur. Hükümet, bu dönemde sağlık alanında örgütünü taşıyıcı da kapsayacak şekilde genişletmek, doktor ve diğer sağlık personeli açığını kapatmak ve salgın hastalıklarla mücadele etmek için önlemler almaya başlamıştı. Bu bağlamda Bitlis'te sağlık kurumları oluşturulmuş ve yeni devletin politikalarına göre faaliyetlerini yürütmüştür.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Dönemi, Bitlis, Sağlık, Salgın Hastalıklar.

HEALTH MOVEMENTS IN BITLIS IN THE FIRST YEARS OF THE REPUBLIC

Abstract

The results of wars and effects of socio-economic developments before the republic were influential in determining health policies in the first years of the new state as in all fields. The insufficiency of the medical staff due to the wars, the shortage of medicine and epidemics threatened the public health. For this reason, in the Republican period, the issue of health was dealt with as a national case, the Mandatory Service Law was enacted in order to send doctors to the countries that remained without a doctor and effective fight against epidemics was begun.

During the first years of the Republic, the developments in the field of health and epidemic diseases also affected the provinces. In this period, one of the centers where important developments were experienced in the field of health in the provinces was Bitlis. In this period, epidemic diseases such as malaria, smallpox, trachoma, typhus, had been effective in Bitlis. During this period, the Government began to take measures to expand its health organization to the provinces, to close the

1 Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. a.kardas@yyu.edu.tr

shortage of doctors and other health personnel and to fight epidemics. In this context, health institutions were established in Bitlis and operated according to the policies of the new state.

Keywords: Republican Period, Bitlis, Health, Epidemic Diseases.

Giriş

Cumhuriyet öncesinde meydana gelen savaşlar sırasında Türk hekim kadrosunun önemli bir kısmı kaybedilmişti. Cumhuriyetin ilk yılında ülkede toplam 554 hekim bulunmakta ve bir hekime 19.860 nüfus düşmekteydi. Yani 100 bin nüfusa düşen hekim sayısı sadece 5'ti.² Ülkedeki hekim açığını kapatmak ve dağılımındaki dengesizliği³ ortadan kaldırmak üzere 1923'te "Zorunlu Hizmet Kanunu" çıkarılmıştı.⁴

Milli Mücadele sırasında işgale uğrayan yerlerde nüfusun azalması, halkın bir bölümünün yoksul, perişan bir hâle düşerek göç etmesi, bulaşıcı hastalıkların yayılmasının yanında büyük ekonomik ve sosyal sorunların yaşanmasına yol açmıştı.⁵ Bu dönemde bir tarafta bu problemleri çözecek yeni millî bir yönetim kurulurken, diğer taraftan da başlatılan bağımsızlık ve millî egemenlik mücadelesi başarıyla sonuçlandırılmaya çalışılmıştı.⁶

Hükümetin bu dönemdeki sağlık politikası; ulusal örgütünü kurmak, doktor ve diğer sağlık personeli açığını kapatmak, göçmenlere yardım etmek, salgın hastalıklarla mücadele etmek, çocuk ölümlerini azaltıp nüfusu artırmak ve yurt dışından gelebilecek salgın hastalıklara karşı önlem almak⁷, şeklinde belirlenmişti.

Ülkede sıtma, frengi, trahom, çiçek gibi hastalıklar bulaşıcı ve salgın halindeydi. Sıtmaya karşı hastalara tedavi edici, sağlamlara da koruyucu ilaç dağıtılmış ve sıtmaya neden olan sivrisineklerin ürettiği bataklıklar kurutulmaya başlanmıştı. Çiçek hastalığından halkı korumak için Sivas'taki kurumda çiçek aşısı yanında kolera, tifo ve kuduz aşuları da üretilmeye başlanmış-

2 *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ankara 1973, s.321; Bilal Ak, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Sağlık Hizmetleri", *Türkler XVII*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.421.

3 *TBMM ZC. II/2*, İ: 26, (26.9.1339/1923), s.299.

4 *TBMM ZC. II/3*, İ: 41, (24.10.1339/1923), s.31.

5 Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Abdulaziz Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Van Gölü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2015.

6 *TBMM ZC. I/1*, İ: 13, (9.5.1336/1920), s. 241.

7 *TBMM ZC. I/1*, İ: 13, (9.5.1336/1920), s. 241.

tı.⁸ Halkın sağlığını olumsuz yönde etkileyen frenginin önlenmesi için Frengi Kanunu çıkarılmıştı.⁹ Bunun yanında halkın sağlığı ile doğrudan ilgili olan Men'i Müskirat Kanunu çıkarılarak halkın sağlığını koruyucu çalışmalar yapılmıştı.¹⁰ Bu dönemde Bitlis'te sağlık alanında yaşanan gelişmeler ve salgın hastalıklara karşı verilen etkili mücadeleler önemli yer tutmuştu.

a) Sıtma ile Mücadele

Ülkenin Doğu vilâyetlerini yoğun bir şekilde etkileyen ve sosyal bir felâket haline gelen sıtma¹¹ ile mücadele etmek amacıyla 1923'te gezici hekimler görevlendirilmişti. 1924'te sıtma salgını, felâket boyutuna ulaşmış ve hemen hemen herkesi etkilemişti. Bu durumda şehirlerde okullar hastane gibi kullanılmak durumunda kalınmıştı. Bu felâket üzerine harekete geçen Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti¹², gerekli tedbirleri almaya başlamıştı. Vekâlet, halkın sağlığını korumak amacıyla 18 Mart 1924'te Köy Kanunu'nu çıkarmış ve kanunla sağlık açısından köylünün, köy muhtarlarının ve ihtiyar meclislerinin yapması gereken işler açıklanmıştı.¹³ Kanunla iş birliği içinde halk sağlığının korunması hedeflenmişti. Bu çerçevede Anadolu'nun diğer vilâyetlerinde olduğu gibi Bitlis'te sıtmanın önlenmesine yönelik halk bilgilendirilmişti. Bunun yanında Bitlis'e sıtma¹⁴ tedavisinde kullanılmak üzere halka 7 kilo kinin dağıtılmıştı. Ayrıca burada İdare-i Hususiye'ye (Özel İdare) ait olmak üzere hizmet veren 15 yataklı bir hastane¹⁵ gözden geçirilmişti.

1925'te Bitlis'in sıtma bakımından civar vilâyetlere göre iyi durumda olduğu söylenebilir. Bunda hastalığa sebep olan yerlerin azlığı ve burada sıtma ilacı kinin düzenli bir şekilde dağıtılması etkili olmuştu. Bitlis'in kuzey sınırında ve Ahlat Kazası ile Muş arasında yer alan Nemrut Dağı'nın batı ve güney sahalarında bulunan Karasu bataklıkları yüzünden yayılan sıtma, Muş ve Bitlis'in 50 kadar köyünü tehdit etmekteydi. Bu bataklığın kurutulması ve suyunun akıtılması için çalışmalar başlatılmıştı. Sıhhiye Vekâleti'nden alı-

8 *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ankara 1973, s. 98, 101, 129; Rıdvan Ege, *Türkiye'nin Sağlık Hizmetleri ve İsmet Paşa*, İnönü Vakfı Yayınları, Ankara 1992, s. 21.

9 *TBMM ZC. I/5*, İ: 81, (11.10.1336/1920), s. 14-16.

10 *TBMM ZC. I/9*, İ: 1, (1.3.1337/1921), s. 4; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s. 178-179.

11 *TBMM ZC. II/1*, İ: 14, (5.9.1339/1923), s. 427.

12 Fatih Tuğluoğlu, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)", *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, XXXII/4, 2008, s. 353.

13 *Düster*, Üçüncü Tertip, C: 5, s. 696-709.

14 Yaşar Göz- Mehmet Gürsoy ve Diğerleri, "Van İlinde Sıtma: Epidemiyolojik Bir Çalışma", *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, XXVIII/ 4, 2004, s.175.

15 *1926-1927 T.C. Devlet Salnâmesi*, Matbuat Umum Müdüriyeti, İstanbul 1927, s. 430, 439, 441, 443.

nan ödenek ve Bitlis Belediyesinin sağladığı imkânlarla bataklığın büyük çoğunluğu kurutulmuştu. Ayrıca, 25 yataklı Bitlis Memleket Hastanesi ile Bitlis Merkez ve Ahlat Kazası'nda bulunan iki dispanserin ihtiyaçları karşılanarak 1925'te halkın sağlığını koruma konusunda daha yararlı hâle getirilmişti.¹⁶ Ayrıca bu dönemde Bitlis Memleket Hastanesi'nin ihtiyaçları karşılanmış ve bunun yanında Muş, Ahlât, Bulanık, Varto kazalarında bulunan beşer yataklı muayene ve tedavi odaları 1927'de daha kullanışlı hâle getirilmişti.¹⁷

1 Haziran 1929'da çıkarılan 1509 sayılı "Muş Vilâyeti Teşkiline Dair Kanun"la idari düzenlemeye gidilerek Bitlis ve kazaları, vilâyet haline getirilen Muş'a bağlanmıştı.¹⁸ Bunun üzerine Muş halkı Bitlis merkezinde bulunan Memleket Hastanesi'nin Muş'a nakledilmesini talep etmişti. Muşluların bu talebi üzerine harekete geçen Bitlis ileri gelenlerinden Eski Mebus Sadullah Bey, Belediye Reisi Arif Bey, Ticaret Reisi Nusret Bey, Müftü Abdülbaki Bey, 11 Ekim 1931'de Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek Memleket Hastanesi'nin Muş'a nakledilmemesini istemişlerdi. Bunun üzerine mesele Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti'ne iletilmiş ve vekâlet de Memleket Hastanesi'nin Bitlis'te kalması ve Muş için ayrıca bir hastane yapılmasını kararlaştırmıştı.¹⁹

Sıtma mücadelesinde, korunmak ve sıtmalı hastaları tedavi etmek için kullanılan kinin ilacının, hükümet tarafından fakir halka bedava dağıtılması için sağlık memurları görevlendirilmişti. Sıtma mücadele teşkilatı bulunan yerlerde sıtma hekimleri, teşkilatı olmayan yerlerde hükümet, belediye ve hastane doktorları kendilerine müracaat eden her vatandaşı sıtma bakımından muayene etmeye ve lazım gelen ilaçları vermekle sorumlu tutulmuştu. Yurt dışından alınan kininin ithalatı Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti tarafından yapılırken 1935'ten sonra bu görev Kızılay tarafından yerine getirmeye başlanmıştı.²⁰

Bitlis ve çevresinde etkili olan hastalıklara karşı verilen mücadelede hastane ve sağlık personeli konusunda sıkıntı çekilmekteydi. Bunların yanında eczane ve ilaç sıkıntısı da bulunmaktaydı. Mesela Muş, vilâyet merkezi olmasına rağmen 1935'te burada hizmet verebilecek hastane ve eczane bulunmaktaydı. Burada bulunan hükümet doktoru da tek başına yeterli olmadığından gelen hastalar, Bitlis veya Diyarbakır'a gönderilmekteydi.²¹

16 *Varlık*, 21 Eylül 1341/1925.

17 *1927-1928 Devlet Salnâmesi* Matbuat Umum Müdüriyeti, İstanbul 1929, s. 731.

18 *TBMM Kavanin Mecmuası*, III/7, İ: 2, TBMM Matbaası, Ankara 1929, s. 940.

19 *Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA.)* 030.10.178.226.7.

20 F. Tuğluoğlu, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi...", s.355

21 *Son Posta*, 3 Mart 1935.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ülkede sıtma vakalarının artması ve eldeki ilaçların yetersiz kalması nedeniyle bazı ilaçlarda yolsuzluk yapılmaya başlanmıştı. Bunun üzerine sıtma ilacı kinini karaborsada satanlar ve ilaç sahtekârlığı yapanlar hakkında Milli Korunma Kanunu hükümleri gereğince işlem yapılmıştı.²²

İkinci Dünya Savaşı döneminde sıtma, Bitlis'te özellikle Tuğ İskele ve Ter-sanesi civarında etkili olmuştu. Hükümet hekiminin ifadesine göre sıtmadan ölenlerin sayısı buradaki nüfusun yüzde 2'si civarındaydı.²³ Tatvan ile Tuğ arasındaki sahil kısmının bataklık olması burada sıtma vakalarının artmasında etkili olmuştu.²⁴ Hükümet hekimliğinin kayıtlarına göre buradaki ölümlerin önemli bir kısmı sıtmadan kaynaklanmaktaydı.²⁵ Sıtma, Adilcevaş'da da etkili olmuştu. Adilcevaş'da evler Van Gölü sahiline paralel bir şekilde yer almıştı. Burada bulunan 3 km'lik sahil şeridi, baştan başa bataklıklarla kaplı olduğundan, bu civarda yaşayan nüfusun yüzde 50'sinden fazlası sıtma hastalığına yakalanmaktaydı.²⁶ Kısacası sıtma buradaki halkı kasıp kavurmaktaydı.²⁷ Ahlât'ta sıtma özellikle ilçenin Adilcevaş taraflarında etkili olmuştu. Burada yoğun bir sıtma mücadelesi başlatılamamıştı.²⁸

İkinci Dünya Savaşı'na kadar artarak devam eden sıtma ile mücadelede savaş yıllarında sıtma ilaçlarının ithali kesintiye uğramış ve bu nedenle sıtma vakaları artmıştı. Savaş döneminde askerlerin ve ailelerin bir kısmının yer değiştirmesi, ekonomik koşullar ve beslenme düzensizliği gibi nedenlerle sıtma vakaları artmıştı. Bu hastalığın önüne geçmek amacıyla 26 Mart 1945'te, "Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun" çıkarılmıştı. Kanunun 4. Maddesine göre; sıtma ile olağanüstü savaşın gerektiği çalışma derecesine göre sabit ve gezici kurullar, laboratuvarlar, hastaneler, yataklı yataksız dispanserler kurmaya ve bu işler için gereken tedbirleri almaya Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanlığı'na yetki verilmişti.²⁹ Bunun yanında sıtma, frengi, trahom ve diğer salgınlarla mücadele etmek amacıyla CHP Genel Sekreterliği, ülke genelinde bulunan halkevleri ve halkodaları ile işbirliği yapmıştı.³⁰

22 *Ayn Tarihi*, S: 122, İkincikanun/Ocak 1944, s.18.

23 CCA. 490.01.1389.610.1.

24 CCA. 490.01.1574.408.1.

25 CCA. 490.01.612.128.3.

26 CCA. 490.01.612.128.3; CCA. 490.01.1574.408.1.

27 CCA. 490.01.1389.610.1.

28 Hulki Metin, "Ahlât İlçesi", İdare Dergisi, Yıl: 16, S: 175, Temmuz-Ağustos 1945, s.206.

29 *TBMM Kavanin Mecmuası*, VII/27, TBMM Basımevi, Ankara 1945, s.119; *Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun*, T.C. Başbakanlık Neşriyat ve Müdevvenat Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1945, s.1; *Bayındırlık Dergisi*, Yıl: 11, S: 4, Mayıs 1945, s.7.

30 CCA. 490.01.5.26.22.

Sıtma ile mücadelede; dalak ve kan muayeneleri ile sıtma hastalığına yakalananların tespiti ve bunların ücretsiz tedavi edilmesi, çeltik ekim alanlarının kontrol altına alınması ve bataklıkların kurutulması gibi esaslar ön plana çıkarılmıştı. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Cumhuriyet hükümetleri sıtma mücadelesine büyük önem vermişlerdi. Sıtma ile mücadelede halkın aydınlatılması amacıyla işlek cadde ve sokaklarda afişler astırılmış ve gazetelerde ilanlar verilmişti.³¹ Bu mücadele sadece sivrisinekleri ve bataklıkları kurutmak için verilen bir mücadele ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda uzun yıllar sıtma karşısında çaresiz kalan halkın sıtma bağlatma, dalak kestirme ve değişik tütsüler yapma gibi hastalığı batıl inançlarla önleme alışkanlığı³² yerine, aydınlanma çabasının çözüm getirebileceğini göstermesi yönünden büyük önem taşımıştı.³³

b) Trahom ile Mücadele

Trahom; Kuzey Afrika ve Mısır'dan Türkiye'ye giren ve Malatya, Adıyaman civarında etkili olan bir hastalıktır. Trahom, gözlerin iltihaplanması, akıntı yapması, büzüşmesi ve körlüğe neden olmaktadır. Bu nedenle adı geçen iki vilâyete "körler memleketi" denilmektedir.³⁴

Trahomluların tedavisi için Adıyaman ve Malatya'da birer trahom hastanesi ve dispenseri açılmıştı. Bu sabit kuruluşlar yanında, hizmeti en ücre köylere kadar götürmek amacıyla 1927'de kurulan gezici ekiplerle taramalar yapılarak, bulunan trahomlu hastalar tedavi edilmişti.³⁵ Bu dönemde Ahlat ve çevresinde sıtmadan çok trahom etkili olmuştu. Burada yapılan tetkiklere göre trahoma yakalananların sayısı nüfusun yüzde 10'u civarındaydı. Ahlat'ta bulunan dispenserlerde tedavi gören trahomlu hastalara haftada iki kere bakılmaktaydı.³⁶

Temmuz 1929'da Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâlet'ine gönderdiği bir yazıda; Erzincan ve civarındaki vilâyetlerde görülen trahom vakalarının önlenmesi için Sıhhiye ve İctimai Muavenet Vekâleti'nin buralarda faaliyet göstermesini istemişti. Vekâletin verdiği cevapta, gayenin

31 *Van*, 22 Haziran 1946.

32 Orhan Türkdoğan, *Doğu Anadolu'da Sağlık-Hastalık Sisteminin Toplumsal Araştırması*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1972, s.135.

33 Kemal Çelik, "Atatürk Dönemi CHP ve Hükümet programlarında Sağlık", *Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938) Bildirileri*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 2009, s.299.

34 *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ankara 1973, s. 98, 101, 129; Rıdvan Ege, *Türkiye'nin Sağlık Hizmetleri ve İsmet Paşa*, İnönü Vakfı Yayınları, Ankara 1992, s. 21.

35 *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 130-131.

36 Hulki Metin, "Ahlât İlçesi", *İdare Dergisi*, Yıl: 16, S: 175, Temmuz-Ağustos 1945, s.206.

ilk önce hastalığın yoğun yaşandığı Adıyaman, Malatya, Kilis ve Besni'de çalışmalar yapmak ve çalışmaların daha sonra hastalığın yaşandığı diğer vilâyetlere kaydırılacağı belirtilmişti. Vekâlet ayrıca seyyar trahom teşkilatı kurmak üzere aynı yıl bütçeye ek ödenek konulduğunu belirtmişti.³⁷ Sıhhiye ve İctimai Muavenet Vekâleti, Doğu Anadolu ve Bitlis çevresinde trahomla mücadelesinin bu seyyar trahom teşkilatı ile yürütülmesini kararlaştırmıştı. Mücadelede ayrıca trahomun yanında bölgede etkili olan sıtma ve frengi gibi salgın hastalıklarla mücadele için sağlık personelinin oluşması kadrolar oluşturulmuştu³⁸. Trahomla mücadele çerçevesinde bölgedeki vilâyetlerden başlanmak üzere Diyarbakır, Bitlis ve Van'a kadar olan geniş alanda³⁹ trahom taramaları yapmak amacıyla gezici ekipler oluşturulmuş⁴⁰ ve çalışmalara başlanılmıştı.

Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, trahomla mücadele mıntıklarında bulunan bütün ilkokul öğretmenlerine trahomla mücadele kursu vermişti. Böylece haftada iki ve üç defa okullarda yapılan tedavilerde doktorların gözetimi altında her gün yapılmaya başlanılmıştı.⁴¹

Başvekil İsmet İnönü, Temmuz 1935'te Bitlis ve Van'da yaptığı tetkiklerde gerek muhacirlerde ve gerekse halktan trahom hastalığına yakalananları görmüştü. Bu çok tehlikeli hastalığı günlüğünde; "*Trahom Şark'ı bitiriyor*"⁴², şeklinde not etmişti.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında trahom yayılma alanı bulmuştu. Hükümet, savaşın etkisiyle bütçenin önemli bir kısmı savunma harcamalarına ayırmasına rağmen trahomla mücadele için trahom hastaneleri ve dispanserlerinin sayısının artırılması ve köylerde gezici tedavi evlerinin kurulmasına ağırlık vermişti.⁴³ Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, her yıl kurslardan geçirilerek trahomla mücadele için yeni ekipler oluşturmuştu. Trahoma karşı, trahom mücadele tabibi, trahomla mücadele sıhhat memurları, sayısı artırılmakta olan trahom hastaneleri, trahom dispanserleri ve trahom köy tedavi evlerinde yoğun mücadeleler verilmeye başlanılmıştı.⁴⁴

37 CCA. 030.10.177.220.9. Aynı tarihte Mardin, Urfa ve Gaziantep gibi sınır mıntıklarında Suriye'den yayılan çiçek hastalığı baş göstermiştir. Sağlık Bakanlığı tarafından buraya doktor ve sağlık memurları gönderilerek hastalıkla mücadele edilmeye başlanmış, hastalığın kuzeydeki vilâyetlere yayılması önlenmeye çalışılmıştı. (CCA. 030.10.177.220.14.)

38 CCA. 030.18.01.02.4.38.5.

39 TBMM ZC. V/8, İ: 29, (25 Mayıs 1935), s.242.

40 N. Ayberk, *Türkiye'de Trahom Mücadelesi, ...*, s.1-5; *Cumhuriyet Dönemi Yataklı Tedavi Hizmetleri (1923-1983) ve 1983 Yılı Çalışmaları*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayını, Ankara 1983, s.31; *Belediyeler Dergisi*, Yıl:1, S: 7, Şubat 1936, s.67.

41 N. Ayberk, *Türkiye'de Trahom Mücadelesi, ...*,s.19.

42 İsmet İnönü, *Defterler I (1919-1973)*, Hazırlayan: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s.169.

43 *Aydın Tarihi*, S: 114, Mayıs 1943, s.138.

44 *Aydın Tarihi*, S: 114, Mayıs 1943, s. 54.

Güneydoğu ve Doğu'da sonradan olma körlüklerin esas sebebi olan trahomun oranı genellikle yüksek olmuştur. Bu bölgede trahomluların sayısının 1 milyondan fazla olduğu tespit edilmişti. Elde edilen son rakamlara göre umumi nüfusa göre trahomluların oranını Urfa'da yüzde 56, Malatya'da yüzde 49, Mardin'de yüzde 45, Bingöl'de yüzde 21, Elazığ ve Diyarbakır'da yüzde 20, Muş, Erzurum ve Van'da yüzde 15, Tunceli'de yüzde 14, Bitlis'te yüzde 7, Kars'ta yüzde 8,5⁴⁵ olarak göstermişti.

Ülkenin geniş bir kısmını istila eden trahom hastalığına karşı verilen mücadele savaş sonrası dönemde de sürmüştü. Biri Adana ve diğeri Diyarbakır olmak üzere iki grup halinde çalışan trahomla mücadele teşkilatının 16 hastanesi, 32 dispenseri ve 35 köy tedavi evi bulunmaktaydı. Bunlardan Diyarbakır Trahom Savaş Kurulu Başkanlığı bölgesinde yer alan Van ve Ahlât'ta birer trahomla mücadele dispenseri faaliyet göstermekteydi.⁴⁶

c) Çiçek ile Mücadele

Çiçek hastalığı Türkiye'de eskiden beri varlığı bilinen bir hastalıktı.⁴⁷ İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği 1942'de Suriye'de salgın halini alan çiçek hastalığı ilk önce Suriye'ye komşu olan vilâyetlere sıçramıştı.⁴⁸ Temmuz 1942'de hastalığın buradaki vilâyetlerde başlaması üzerine Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, salgının yayıldığı bölgelere doktor ve sağlık ekipleri göndermişti. Hastalığın yurdun içine yayılmasını önlemek amacıyla daha etkili tedbirler alınmıştı. Bütün okullar, vekâletler ve diğer resmi dairelerin merkez ile taşra teşkilatı mensupları salgın konusunda bilgilendirilmişti. Ayrıca bunların dışında kalan sıtma, frengi ve trahom mücadele teşkilatı memurlarından da istifade edilerek, köylere varıncaya kadar bütün halka çiçek aşısının uygulanmasına başlanılmıştı.

Hastalığın önlenmesinde çok önemli olan hastalık belirtilerinin hemen ihbar edilmesi için Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'na göre halk ve yetkililer görevlendirilmişti. Bu çalışmalarla Temmuz 1941'den 25 Kasım 1942'ye kadar ihbar edilen çiçek hastalığına, Bitlis'te 19 kişi yakalanmıştı.⁴⁹

45 *Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor*, Doğu Üniversitesi Tetkik Komisyonu Üyeleri, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1952, s.31.

46 *TBMM TD. VIII/3, B: 18. (18 Aralık 1946)*, s.222.

47 *TBMM ZC, Devre: 7, C. 2, İctima Senesi: Fevkalâde, 27. İnikad (25.05.1943)*, s. 200.

48 Ferit Yücebaş, *Cumhuriyet Döneminde Güneydoğu Anadolu (Gaziantep-Mardin-Urfa)'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar*, Hiper Yayın-Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2019, s. 256.

49 *CCA. 030.10.177.223.16.*

d) Tifüs (Karahumma)

Çiçek salgınının yanında bu dönemde Bitlis'te tifüs hastalığı da etkili olmuştur. Tifüs, bitle bulaşan bir hastalıktır.⁵⁰ Sefalet, harp ve göç gibi muhtelif bölgelerde bulunan insanların birbirleriyle temaslarında daha belirgin bir şekilde ortaya çıkan ve bitlerle insandan insana geçen salgın bir hastalıktır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Doğu Cephesi'nde çok sayıda askerin ölmesine neden olan tifüs, İkinci Dünya Savaşı yıllarında tekrar ortaya çıkmış ve Anadolu'nun birçok bölgesinde etkili olmuştur.⁵¹ Hastalığın Bitlis'te etkili olmasını engellemek amacıyla şehirde bulunan bütün han ve otellerde sıhhiye memurları tarafından bit ve temizlik kontrolleri yapılmaya başlanmıştı. Aynı şekilde şehirdeki ilkokullarda öğretmenler tarafından kontroller yapılmıştı.⁵² Böylece Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, halkın sağlığını korumak amacıyla cemiyet hastalıkları, bulaşıcı hastalıklar ve salgın hastalıklar ile mücadelesini İkinci Dünya Savaşı yıllarında da devam ettirmişti.⁵³

Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili Dr. Hulusi Alataş, tifüs tehlikesi ile ilgili olarak 1943 kışının salgın tehlikesi ile karşı karşıya kalma ihtimalinin bulunduğunu açıklayarak, alınması gereken birtakım önlemler üzerinde durmuştu. Bu önlemler çerçevesinde milletvekillerinin seçim bölgelerine giderek hastalık hakkında halkı bilgilendirmeleri istenmişti. Hastalık konusunda halkı bilgilendirmek amacıyla, risale, afiş ve broşürlerin hazırlanarak ülkenin her tarafına dağıtılması kararlaştırılmıştı. Tifüs mücadelesi için de hamamların açılması, muhtaç olan halka bedava sabun ve çamaşır dağıtılmasına başlanmıştı. Bunun yanında birçok merkezde tifüse karşı buğu sandıklarının açılarak hizmete sokulmasına başlanmış ve bu şekilde alınan önlemlerle hastalığın yayılması engellenmeye çalışılmıştı.⁵⁴

e) Bitlis Hilâl-i Ahmer Cemiyeti

Cumhuriyetten önce "Osmanlı Mecrahin-i Askeriye İane Cemiyeti (Osmanlı Yaralı Askerlere Yardım Cemiyeti)" olarak kurulan dernek daha sonra Hilâl-i Ahmer (Kızılay) adını almış ve cephelerde savaşan askerlere sağlık desteğinde bulunmuştu. Osmanlı'dan Cumhuriyete intikal eden Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin vatani ve insani gayelerle Bitlis'te şube kurması 1925'te gerçekleşmişti.⁵⁵ Cemiyet'in Bitlis Şubesi'nin 1925'te 15.623 kuruş geliri ve 3

50 *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ankara 1973, s. 98, 101, 129.

51 Ragıb Üner, "Tifüs Hastalığı ve Tedavi Çareleri", *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1945.

52 *Yurd Yolu*, 26 Mart 1940.

53 *Aydın Tarihi*, S: 145, Aralık 1945, s.113.

54 *TBMM ZC. VII/ 2, İ: 27, (25.5.1943)*, s.210.

55 *1926-1927 Devlet Salnâmesi...*, s. 713; *Varlık*, 24 Eylül 1341/1925.

bin kuruş da giderleri olduğu hesaplanmıştı. Aynı yılda 11.443 kuruş Merkezi Umumiye'ye gönderilmişti. 1926'da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Bitlis Şubesi'nin gelir ve gider bütçeleri 530'ar lira olarak hesaplanmıştı⁵⁶. 1928'de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Bitlis Şubesi'nin geliri 137.074 kuruş olarak hesaplanmıştı. Bundan 94.500 kuruş Merkez-i Umumiye'ye gönderilmişti⁵⁷.

Bu cemiyetin faaliyetleri arasında 1933'te ayrıca Muş Vilâyeti'ne yerleştirilen muhacirlerin tohumluk ihtiyaçları için Muş Valiliği'ne 5 yüz lira gönderilmişti. Bu para ile 79 hane de 361 nüfusa yardım yapılmıştı. Bundan başka Birinci Umumi Müfettişlik vasıtasıyla 1.764 lira tutarında battaniye ve giyim malzemesi gönderilmişti⁵⁸. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçen bir kurum olarak gerek Milli Mücadele ve gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarında sağlık ve sosyal alanlarında yaşanan sıkıntıların giderilmesinde çok önemli görevler yüklenerek, varlığını ve etkinliğini Bitlis'te de hissettirmişti.

Sonuç

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkede etkili olan salgın hastalıklar ve yaşanan sosyo-ekonomik gelişmeler sağlık alanında da etkili olmuştur. Bu dönemde varlığını sürdüren salgın hastalıklar, nüfusun azalmasına, halkın perişan bir hâle düşerek göç etmesine ve büyük sosyal sorunların yaşanmasına yol açmıştır. Bu dönemde Cumhuriyet hükümetleri sağlık meselesini millî bir dava olarak ele almış ve salgın hastalıklarla mücadele etmeye başlamıştır. Hükümet, ülkenin ihtiyaç duyduğu doktor ve diğer sağlık personeli açığını kapatmak için harekete geçmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında taşrada sağlık alanında gelişmelerin yaşandığı ve salgın hastalıklara karşı mücadele verildiği merkezlerden biri de Bitlis'ti. Bitlis'te Cumhuriyetin ilk yılları boyunca sıtma, trahom, çiçek, tifüs gibi hastalıklar etkili olmuştur. Hükümet, Bitlis'te sağlık kurumlarını oluşturmuş ve imkânların el verdiği ölçüde doktor görevlendirerek, halkın sağlık sorunlarını gidermeye çalışmıştır. Böylece Bitlis'te Cumhuriyetin ilk yıllarında kayıplara yol açan salgın hastalıklara karşı mücadele verilmiştir. Söz konusu hastalıklar yapılan çalışmalar ve kurulan sağlık teşkilâtlarıyla büyük ölçüde kontrol altına alınmıştır.

56 *Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez Umumisi 1926 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclisi Umumisine Takdim Edilen Rapor*, s. 92-93.

57 *1928 Senesi Merkezi Umumiye İcraat Raporu...*, s. 149,169.

58 *Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkezi Umumisi Tarafından 1935 Meclisi Umumisine Sunulan 1933-1934 Hesap Yılı İçinde Yapılan İşleri Bildiren Rapor*, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s. 42-43.

Kaynakça

a) Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA)

CCA. 030.10.177.220.14.

CCA. 030.10.177.220.9.

CCA. 030.10.177.223.16.

CCA. 030.10.178.226.7.

CCA. 030.18.01.02.4.38.5.

CCA. 490.01.1389.610.1.

CCA. 490.01.1389.610.1.

CCA. 490.01.1574.408.1.

CCA. 490.01.1574.408.1.

CCA. 490.01.5.26.22.

CCA. 490.01.612.128.3.

CCA. 490.01.612.128.3.

b) Resmi Yayınlar

1925-1926 T.C. Devlet Salnâmesi, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1926.

1926-1927 T.C. Devlet Salnâmesi, İstanbul: Matbuat Umum Müdüriyeti, 1927.

1928 Senesine Ait Merkezi Umumi İcraat Raporu, İstanbul: Hilâl Matbaası, 1929.

Aydın Tarihi.

Bayındırlık Dergisi.

Belediyeler Dergisi.

Cumhuriyet Dönemi Yataklı Tedavi Hizmetleri (1923-1983) ve 1983 Yılı Çalışmaları, Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayını, 1983.

Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor, Doğu Üniversitesi Tetkik Komisyonu Üyeleri, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1952.

Düster, İdare Dergisi Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, 1973.

Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun, Ankara: T.C. Başbakanlık Neşriyat ve Müdevvenat Umum Müdürlüğü Yayını, 1945.

TBMM Kavanin Mecmuası.

TBMM TD.

TBMM ZC.

Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez Umumisi 1926 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclisi Umumisine Takdim Edilen Rapor.

Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkezi Umumisi 1929-1930 Hesap Senesine Ait İcraat Raporu, Ankara 1931.

Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkezi Umumisi Tarafından 1935 Meclisi Umumisine Sunulan 1933-1934 Hesap Yılı İçinde Yapılan İşleri Bildiren Rapor, Ankara: Ulus Basımevi, 1935.

c) Yerel ve Ulusal Gazeteler

Cumhuriyet

Son Posta

Van,

Varlık,

d) Kitap ve Makaleler

AK, Bilal, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Sağlık Hizmetleri", *Türkler XVII*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997.
- AYBERK, N. *Türkiye'de Trahom Mücadelesi*, İstanbul: Kader Basımevi, 1936.
- ÇELİK, Kemal, "Atatürk Dönemi CHP ve Hükümet programlarında Sağlık", *Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938) Bildirileri*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 2009.
- EGE, Rıdvan, *Türkiye'nin Sağlık Hizmetleri ve İsmet Paşa*, İnönü Vakfı Yayınları, Ankara 1992.
- GÖZ, Yaşar - Mehmet Gürsoy ve Diğerleri, " Van İlinde Sıtma: Epidemiyolojik Bir Çalışma", *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, XXVIII/ 4, 2004.
- İNÖNÜ, İsmet, *Defterler I (1919-1973)*, Hazırlayan: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
- KARDAŞ, Abdulaziz, *Cumhuriyet Döneminde Van Gölü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2015.
- METİN, Hulki, "Ahlât İlçesi", *İdare Dergisi*, Yıl: 16, S: 175, Temmuz-Ağustos 1945.
- TUĞLUOĞLU, Fatih, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)", *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, XXXII/4, 2008.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, *Doğu Anadolu'da Sağlık-Hastalık Sisteminin Toplumsal Araştırması*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1972.
- ÜNER, Ragıp, "Tifüs Hastalığı ve Tedavi Çareleri", *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1945.
- YÜCEBAŞ, Ferit, *Cumhuriyet Döneminde Güneydoğu Anadolu (Gaziantep-Mardin-Urfa)'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar*, Hiper Yayın-Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2019.